

SULYOK LÁSZLÓ

Isten veled, szabadság!

„Suhov meglelégedéssel hajtja nyugovóra a fejét. A mai nap sikeresen végződött. Nem ültették a szigorítottba... délben feketén szerzett egy különadag kását, a brigadéros magas százalékot sajtolt ki, vidáman ment a falazás, a pengével nem bukott le a hippisnél... és dohányt is vett. Nem is betegedett meg, legyúrte a bajt. Eltelt egy felhőtlen, majdnem boldog nap.”

(Alekszandr Szolzsenyicin: *Ivan Gyenyiszovics egy napja*)

Az emberiségre annyi szenvedést és nyomorúságot rázúdított XX. század végén a magyar Parlamentben nagyarányú többséggel megszületett a döntés: a kommunista diktatúrák áldozatainak is legyen emléknapja. Az Országgyűlés 58/2000. (VI. 16.) sz. határozata alapján a következő évtől kezdődően — ez már a szépreményű XXI. század — a középfokú oktatási intézményekben minden február 25-én megemlékeznek a kommunizmus áldozatairól, a kegyetlen bánásmód és a kínzások miatt elhunyt, megnyomorított, a kivégzett vagy bírói végzés nélkül meggyilkolt embertársainkról, a politikailag másként gondolkodott magyarokról és más nemzetiségűekről. Az iskolákon kívül, 2008 óta, a salgótarjáni December 8. téren is megemlékezést tartanak a városi önkormányzat és a Magyar Politikai Foglyok Nógrád Megyei Szervezete közös szervezésében. Ez az a tér, az úgynevezett vásártér, és a megyei rendőr-főkapitányság felé eső százméteres fűtcai szakasz, amely 1956-ban szinte példátlan vérfürdő színhelye volt a hatalomba idegen katonákkal és fegyverekkel visszalőtt, visszaerőltetett kommunisták arroganciája, féltelen bosszúvágya következtében.

A honatyák dátumválasztását egy 1947-es justizmord magyarázza. Ezt a szovjet megszálló katonai hatóságok hajtották végre február 25-én, a világháború más győztes nagyhatalmának a hallgatóságával. Amelynek képviselői ugyanúgy benn ültek a Budapestre küldött Szövetséges Ellenőrző Bizottságban. Miért hagyták; miért lapítottak akkor (is) a demokráciájukra oly mérhetetlenül büszke amerikaiak, angolok és franciák? Gyengeségből, nemtörődömségből, Sztálintól való félelmükben? A lényegyet tekintve egyre megy: hallgatásuk további bátorítást jelentett a diktatúrára törekvő honi és idegen erőknél.

Kovács Béla, a Független Kisgazdapárt életerős, fiatal főtitkára mindvégig igyekezett megakadályozni a kommunisták törvényes és törvénytelen eszközeit egyaránt felhasználó, brutális előrenyomulását, egyeduralmi törekvéseit. S minthogy nem hallgatott sem szóra, sem a figyelmeztető jelekre, erőszakkal távolították el a politikai életből. Elsőként az Államvédelmi Hatóság belekeverte az úgynevezett Magyar Közösségügybe, de a Nemzetgyűlés nem volt hajlandó felfüggeszteni bűn nélküli tagjának mentelmi jogát. Ekkor avatkoztak be a „felszabadítók”, a kommunista pártfőtitkár, Rákosi Mátyás kifejezett kérésére. Kovács Bélát most szovjetellenes kémkedéssel és ellenkormány alakításával vádolták meg, és kifigyelve, lesből letartóztatták. Mindenki tudta, hogy hamis a vád, hogy önkényes és jogtalan a letartóztatás. Mégis megtették, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy mások is tanuljanak belőle. Rövid idejű magyar és ausztriai börtönök után a Szovjetunióba hurcolták a kisgazda politikust, és csak kilenc év elteltével súlyos, mondhatni halálos betegen engedték haza. Röviddel ezután, 1959-ben, mindössze 51 éves korában hunyt el Pécsen. Budapesten 2002-ben szobrot avattak a tiszteletére.

Kovács Béla büntetéséből hat évet Szibériában, a Gulágon húzott le. A „Gulág” orosz mozaikszó, magyarul a Javító Munkatáborok Főigazgatóságát jelenti. A munkatáborrendszert Sztálin építette ki birodalma szerte azoknak a szovjet és külföldi állampolgároknak a megbüntetésére, illetve átnevelésére, akik nem fogadták el kritikátlanul a bolsevik politikát, vagy valamiképp szembefordultak vele. De ide hurcolták azok nagy részét is, akik politikai vetélytársai voltak a bolsevik kommunistáknak, vagy személy szerint egy-egy fő beosztású országos és helyi pártvezetőnek. A vonatkozó rendelkezéseket a legszabadabban lehetett értelmezni, így a hatóságok akarata szerint bárki, bármikor ellenséggé válhatott, saját eredeti szándékától függetlenül. Minden Gulág-táborban kemény fizikai munkát kellett végezni, napi 10 meg 12 órában. Ilyen munkához több mint 3000 kalóriára lett volna szükség minden egyes rab számára, a napi fejadag azonban, pontosabban az átlag, csak 1200 kalória volt. Betegségek sokasága kínozta, ritkította a lágerlakókat. Amit tetézt az örök kegyetlensége.

Történészek szerint körülbelül 20 millió halottja volt a Gulág-táboroknak,

köztük mintegy 200 ezer magyar. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az elhurcolt magyaroknak csupán a kétharmada térhetett haza.

Ezek egyike volt az a magyar fiatalember, akinek visszaemlékezéséből az alábbiakban adunk közre részleteket.

15 éves lehettem, amikor a testvéremmel Budapestre utaztunk. Meglátogattuk az angolparkot is. Emlékszem a különféle érdekes létesítményekre: elvárásolt kastély, hullámvasút. Az egyik nyílt sátonnál egy beolajozott vasgolyó volt az asztalon: jövődömondó. Ez érdekelt bennünket. A tenyeremet rányomták a vasgolyóra, utána egy tiszta papírra, s fél óra múlva kellett menni az eredményért. Azzal kezdődött, hogy az ön életútja idegen országok határain át vezet, de mindenhol szerencsésen hazaérkezik. A többi jóslásra már nem emlékszem, de ezt az első mondatot nagyon megjegyeztem. Be is teljesedett. Kilenc év hosszú, szibériai út...

Hogyan történt?

Kassán laktunk. A belváros egyik kaszárnyaudvarán, 1944 novemberében, összehívták az összes 17 éven felüli diákot. Közeledett az orosz front, s a fiatalágnak evakuálni kellett Németországba. Apám jó ismerőse volt a tűzoltóparancsnoknak, s elment hozzá, tudna-e alkalmazni, ideiglenesen, valami kiségitőnek. Örömmel felvett.

Pár hetet dolgoztam, amikor december közepén ott is bejelentették, a tűzoltóságnak is muszáj evakuálni, délután indulnak Késmárkra. Semmi kedvem nem volt velük menni. Senkit nem ismertem közülük, tűzoltó kiképzésem sem volt. Hazaengedtek összecsomagolni. Hazafelé menet találkoztam a szomszéd hentessel, egy őrmesterrel, s ajánlkoztam neki katonának. Nagyon szívesen vette. Otthon csak anyukám tartózkodott. Búza bácsi, így hívták a hentest, megnyugtatta anyukámat, nyugodtan mehetek velük, vigyáz rám. Jászón egy házban voltunk elszállásolva, a katonák pedig hátul, a csűrben aludtak. Fogatos osztály volt. Vagy tíz lovas szekérből állt az egész alakulat. Apám még otthon csináltatott nekem katonai anyagból zakót, erre Jászón katonai gombokat varrtam, csizmám volt, úgy néztem ki, mint egy kis hadapród tiszt. Persze sehol nem evidáltak, mivel még nem voltam katonaköteles... Másnap elindultunk Stósz felé, szerpentin utakon, szekerekkel. Mindnyájan gyalogoltunk, mert a lovak nagyon gyengék voltak. Végül beértünk Telgártra. A falu kiégve, csak a végén állt éppen egy-két ház és a malom. Szállásadó háziasszonyunk apámnál járt iskolába. Az egyik este elmondta, hogy apám szigorú tanító volt, megkövetelte a tudást, de ezért nem haragudott rá senki... A telgárti malomban rengeteg katonát szállásoltak el. Mi is odamentünk szilveszterkor. Éjjel 12-kor aknavető robbanásokat hallottunk, közlőrl. Riadó. Kint a hóban feküdtünk. Nem volt hideg, lehetett hallani a patak csörgedezését. Egy idő után elsundizhattam, mert körülöttem már senki nem tartózkodott. Mentem vissza a malomba, az

Őr rám kiáltott: Állj! A puskám végén volt egy fehér rakéta, csak nekem, nem tudom, hol szereztem. Azt nagyon irigyelték. Az őr megismert a holdvilágnál a fehér rakétáról. Az esetet jelentette a parancsnokának, aki leszidta a tettéért, mert szerinte neki lőnie kellett volna. Erre én felmérgesedtem, és elhatároztam, hogy másnap hazamegyek. Se Gyuszi, a hadnagy, se Búza bácsi nem tudott visszatartani.

Nyílt parancsot kaptam, és másnap vonatra ültem. Margitfalvától tovább már nem ment a vonat. Teherautókat állítottam meg, az egyik éppen Kassára tartott, felvett hátulra. A farakás mellett maradt fél méter hely a számomra. A berakott fák mögül beszélgetést hallottam, gondoltam, katonaszökevények, de engem nem érdekelt. A Csermelyben állt meg a teherautó. A sofőr kirakott mindenkit, nem mert továbbvinni. Nekem ez éppen kapóra jött, mert a Csermelyben laktunk.

Csengetésemre egy német gestapós tiszt nyitott ajtót. Mi a fene, mi már nem lakunk itt?! A német bement, és anyukám jött ki ijedten: Miért jöttél haza; hogy fogjuk nekik ezt megmagyarázni, hogy nem vagy katonaszökevény? De apám valahogy megmagyarázta. A gestapósok egy szobát foglaltak le a földszinten, az ebédlőt. Talán egy hét után, egy reggel aztán eltűntek. Közben apám találkozott az egyik szomszédunkkal, Fischer Tiborral, valamikor együtt jártam vele a premontrei gimnázium első osztályába. Ő szabadon járkált. Hogy-hogy? — kérdezte apám. Hát, van egy igazolványa arra, hogy itthon maradhat. Nem tudna a fiainak is szerezni egyet? Dehogynem... No, ez az igazolvány lett aztán sorsdöntő az életemben.

Pár nap múlva behívtak egy lakásba, ahol már többen is tartózkodtak. Éjjel fegyveres kíséret mellett el kellett hagynunk a várost. A dzsungelhidat a németek aláaknázták, de egy kis tárgyalás után futva átengedtek bennünket. Úgy húsz perc múlva, már fent voltunk a hegytetőn, a Hvalabohán, amikor hallottuk a robbanást. Még éjszaka megérkeztünk az első faluba, Budimirba. A faluszéli iskolában aludtunk, csak úgy ruhában. Őreink, akik nem katonák voltak, nagyon vigyáztak ránk, még szükségét végezni is egyesével kísérték oldalra. Reggel nagy lövöldözésre ébredtünk: partizánok támadtak ránk. Őrizőink megszöktek Eperjes felé, mi pedig visszaindultunk Kassára. A front épp ott volt, majd gyorsan elvonult északra, és mi lassan bebandukoltunk a városba. Vagy száz méterenként berúgott orosz katonák állítottak meg. Mindent elvettek tőlünk, amit csak lehetett. Leszedték rólam a télikabátot, és odaadták másnak.

Velem tartott Máté Laci is, egy szintén 17 éves fiú. Az apja tanító volt Korlát községben, Abaúj megyében. Nem tudott hazamenni, ezért meghívtam magunkhoz. Apám nem félt, jól beszélt oroszul, az iskolában is tanította a nyelvet. Gyakran jöttek hozzá orosz tisztek, nem bántották. Odaadta nekik háborús érmeit, melyeket még az első világháborúban szerzett, ellenük harcolva. Öngyújtót kapott tőlük, meg bumáskát, hogy semmiféle orosz

katona ne zavarja.

Néhány nap elteltével betoppant két orosz katona egy tolmáccsal. Igazoltatási formalitás, mondta, menjek velük. S minthogy Máté is ott volt, jöjjön ő is, nemsokára úgymint visszajövünk. Megvárták, míg eszünk valamit, és felöltözködünk. Anyám könnyezett... A szedriára vittek. Már ott voltak a többiek is, akiknek ugyanaz az igazolványuk volt, mint nekem. A kihallgatásra egyenként vezettek elő bennünket. A kihallgató tiszt, egy hatalmas hasábfát tartva a kezében, sétált fel-alá. Elmondtam neki, hogy azért vagyok itt, mert otthon akartam és otthon akarok maradni; persze ő egészen mást írt le aztán. Nem bántott. Visszamenve a cellába, a többiek azt beszéltek, hogy hamis vádak akartak aláírni velük, ám hogy nem tették, félholtra verték őket. Képzelték, mondta ez is, az is, azt állítják rólunk, terroristák vagyunk, akiket a németek direkt itthon hagytak, hogy majd mint földalatti organizáció harcoljunk az oroszok ellen; mi, akiknek fegyver sem volt a kezünkben soha, még katonakötelesek sem vagyunk; de ezeknek mondhatod! Benes Laci, ezt hallva, kijelentette: Ha kényszerítenek rá, nem bánom, aláírom még azt is, hogy Hitler fia vagyok.

Nemsokára felvittek egy emeleti kis helyiségbe, és egy lépcsőzetes emelvény elé állítottak bennünket három sorban, egyszerre tizennyolcunkat. Előttünk két asztal összetolva, mögötte három katonai bíró és egy tolmács ült. Az asztalokon vizes kancsók, poharakkal. Hat sötét képű, mérges tekintetű katona őrködött, ránk szegezett géppisztollyal; hárman az ajtóban, hárman az ablakoknál álltak, s kezdődött egyenként a kihallgatás. Mindenki ugyanazt mondta: itthon maradás céljából szerzett papírt. Hogy a tolmács mit fordított, azt nem tudtuk ellenőrizni, sem hozzászólni nem tudtunk. Védőügyvédet nem adtak. Volt köztünk egy ungvári főiskolás fiú, aki a védelmére, perfekt oroszul, legalább tíz percet beszélt. Egyszer csak azt látom, hogy a vadképű örök mind sírnak. Azonnal leváltották őket, és újabb sötétképűek jöttek. Ekkor már rossz sejtelmeim voltak. Ha még ilyen fickók is el tudnak érzékenyülni, akkor itt valami nagy baj lehet.

A katonai bírók átvonultak a szomszéd szobába. Mi lesz most? Ha olyan szigorúak, hogy nincs semmi pardon, vagy három hónapos hólapátolással fognak büntetni, gondoltam... Majd bevonult a bíróság. Ítéletük a büntetőtörvénykönyv 58-as paragrafusának a 8., 9. és 11. pontja volt, azaz: terror, diverzió és csoportosulás. Kilencen halálbüntetést kaptak, köztük az ungvári főiskolás fiú és Fischer Tibi is, beszerzésért, toborzásért. A többiek 20 és 25 évet kaptak. Mi ketten, Mátéval, mint legfiatalabbak, 15 évet kaptunk... Az ítélethirdetés után a kilenc halálra ítélt kezét az örök azonnal összekötötték, drótokkal, spárgával hátra. A halálkamra nem lehetett messze tőlünk, mert állandó imádkozást hallottunk onnan. Valaki a Miatyánk, ki vagy a mennyekben-t mint előhangot imádkozta, a többiek pedig mondták utána kórusban. Meg azt, hogy: Asszonyunk, Szűz Mária,

Istennek szent anyja imádkozzál érettünk, bűnösökért, most és halálunk óráján, ámen. Ez ment szünet nélkül, egész éjjel.

Hajnalban minket teherautóra ültettek. Vászonnal fedett amerikai teherautók voltak. Egybe bepréseltek vagy harmincunkat, guggoló ülésben. Körülbelül egyméteres helyet kellett hagynunk a négy géppisztolyosnak. Megállás nélkül vittek Zakopanéba. Egy villa pincéjében tartottak legalább egy hétig. Semmi tisztálkodás. A cipőt, a ruhát már vagy három hete le sem vetettük. Napi elfoglaltságunk a tetvészkedés volt. Egymással versengve mondtuk be, hányat sikerült megsemmisíteni. Majd ismét teherautókba préselve, Lembergbe szállítottak.

A Kárpátokon túl, Ukrajnában már olvadt a hó.

A lebergi gyűjtőtábor valaha kaszánya lehetett, óriási helyiségeiből ítélve, de szörnyű állapotban volt. Vagy százunkat raktak be egy nagy helyiségbe. Semmi berendezés. A padlón ültünk, vagy aki elfért, az feküdt. Az ajtó zárva. Az ór egyenkint engedett ki WC-re. Ismerősök, földiek, mind együtt ültünk. Saját csoportjukban ültek az ukránok is. Állandóan kórusban énekeltek. Gyönyörű dalaik vannak. Kellemes őket hallgatni. Este tízig abba sem hagyták, minden nap.

Valaki figyelmeztetett minket, hogy a kabátokra és a nadrágokra varrjunk foltokat, bármilyen anyagból, mert akkor nem fogják ellopni. Foltos senkinek se kell. Varrtam is több foltot a Bocskai-kabátomra, és befoltoztam a nadrágom térdét, a zakóm könyökét is.

1927. június 30. – 2000. szeptember 8. E két dátum között pergett le a fenti szereplő, Ilkovics András – szlovák és cseh körökben: Adrián – élete, mely igencsak kalandosra sikeredett. Persze e kalandok nagy részéről szíves-örömmel lemondott volna, de személyes helyzete meg a történelem kényszere miatt ezt nem tehette meg.

Ilkovics András egy négygyermekes kassai kántortanító családjában nőtt fel nagy szeretetben, és komolyan készült a világháború utáni felnőtt évekre. Legénnyé érése azonban csupa félelmet és szenvedést hozott a számára. Kassa akkor még (újra) Magyarországhoz tartozott, de a háború vége felé már tudni lehetett, hogy hamarosan változások lesznek ezen a téren is. Egyik szomszédja – ki tudja, miért, milyen megfontolásból – 1945. január végén feljelentette, és a szovjet hatóságok súlyos börtönbüntetésre ítélték, természetesen, talán említenünk sem kellene: teljesen alaptalanul. Ezután szibériai munkaszolgálatra szállították, vagonokban, csaknem úgy, ugyanolyan körülmények között, mint a levágásra szánt marhákat. Megtapasztalta tehát ő is, a malenykij robotosokhoz és a hadifoglyokhoz hasonlóan, a hírhedett Gulágot, a szovjet kényszermunkatábort.

Pelyhes állú legénykeként vitték el, és 9 év múlva, 26 éves férfiként hozták vissza. 1953 decemberében szabadult. Később az otthontól távol töltött

időt ironikusan, rá jellemző humorral: üdülésnek nevezte. Erős szervezete, pozitív életszemlélete és olthatatlan akarata tartotta életben. Hazatérése után azonban bizalmatlanul fogadták a kommunista Csehszlovákiában, két okból is: munkaszolgálatos volt, és magyar. Fokozott erőfeszítéseket kellett tennie azért, hogy elfogadják, hogy megállja a helyét a mindennapi életben. Kitanulta az építésztervező mesterséget, a prágai egyetem japán tanszékén pedig tökéletesítette ennek a fogságban tanult exotikus nyelvnek az ismeretét, na és oroszul is megtanult. Így aztán a „megbízhatatlan” embert tudása sokszor tette nélkülözhetetlenné: a pártszervezetek és az állami hivatalok orosz és japán tolmácsként hívták rendezvényeikre, delegációk fogadására, kíséretére. Élete végéig szótárazott. S nem lett besúgó.

Közben felfedezte a Bibliát, melyet a leggyönyörűbb és a legsodálatosabb olvasmánynak tartott. Magyar és szlovák nyelven kivonatolta, egyes részeit sokszorosította, kereste Isten szavát. Barátai szerint megtalálta, mert kevés olyan emberrel találkozott, aki ekkora hittel bírt, aki soha nem lankadt, soha nem csüggedt. Kiterjedt baráti társasága volt. Kiválóan harmonikázott és énekelt. Dalokat gyűjtött, kottázott. Salgótarjáni barátjához Magyarországra is átvitt egy kis zenélésre. Oszlopos tagja volt a vadvízi evezősök klubjának. Imádta a finom falatokat, az egy-két pohár bort. S mulatás közben sosem felejtette el megjegyezni a Szentírásból Jézus szavait: ne feledjétek, ahol ketten-hárman összejöttök az én nevemben, én ott vagyok közöttetek.

Ilkovicz András-Adrián – az egyházi anyakönyvi kivonatban Ilykovits – visszaemlékezését, amelyből a részleteket válogattuk, a salgótarjáni Rácz Gyula, az általunk ismert egyik magyarországi barát hozta el nekünk. A szerzőtől kapta, tegyen vele belátása szerint. Egyik példányát ő már elküldte Japánba, ahol egy leukémiás kisfiú édesanyja könyvként megjelentette, és a befolyt honorárium összegéből gyógyíttatta gyermekét. E hírre a Gulág-rab szívét mérhetetlen boldogság járta át: segíthetett.

Rácz Gyula felsőfokokban beszél a nála legalább negyedszázaddal idősebb barátjáról. Egy dunajeci evezőstúrán ismerkedtek össze még 1979-ben. Az akkor nagybátonyi vasutast egy szlovákiai szakmatársa hívta meg, akivel a somoskőújfalui határállomáson gyakran cseverésztek, nemcsak műszaki dolgokról. Bandi bácsi volt a főzőmester, emlékezik vissza a vasúti biztosítóberendezések nyugdíjas tudora lelkesülten; senkit sem hagyott a bográcshoz nyúltni, de még csak beleszólni sem; mindenből finom ételt tudott készíteni. Nappal sportoltunk, este mulattunk, Bandi bácsi reggelig húzta – fogalmaz az emlékező, mintha hegedűről beszélne – a tangóharmonikájával. Zseni volt a zenében: a népzene-től a komolyzenéig minden műfajhoz értett. Mozartot szerette a legjobban. Mindig zakóban és nyakkendőben járt. Amit mondott, arra odafigyeltek, teljesítették a kívánságát, noha sosem parancsolt. A zsványtságot kitanulta, dörzsölt volt, de mindig csendes maradt, nyugodt és figyelő; ahogy az ilyenekre

mondják: szürke ember... Mit jelent az, hogy dörzsölt volt?... Azt például, hogy bárkitől bármit észrevétlenül el tudott lopni. De nem élt vissza soha a tudományával. Nem szerette a feltűnést, mert tábori életében megtanulta, hogy az rendszerint nem vezet jóra... Ennyi rossz, vagy rosszindulat nem volt benne, mutatja Rácz Gyula a körme hegyét. Magyaroknak tartotta magát... És gyakran játszott a székely himnuszt is... A salgótarjáni lakásomban sokszor megfordult. Szeretett Magyarországra, illetve hozzám jönni. Ha hússzor nem volt itt, akkor egyszer sem. Haláláról az egyik gyöngyösi közös ismerősünk, egy magyartanár nő értesített. Salgótarjából négyen mentünk el a temetésére, vasutasok... Bandi bácsi soha nem nősült meg, de rengeteg barátja volt... Csodálatos, hatalmas szívű embert veszítettünk el benne.

Ilkovichs András emlékiratát olvasva az elhangzottakhoz felelősséggel tehetjük hozzá: a Gulág-rab kiváló alapanyagot szolgáltatott a szovjet kényszermunkatáborokról, tehát írónak sem volt rossz. Szinte csak a legszükségesebb helyesírási, stilisztikai kiigazításokra kényszerültünk. Fájt a szívünk, amikor döntenie kellett, mi hogyan kerüljön be e szűk folyóirati terjedelembé, és mi maradjon ki, továbbra is benn az ismeretlenségben. Ez a visszaemlékezés valóban könyv, a magyar Iván Gyenyiszovics több mint háromezer napja. S talán egyszer – a japán után – magyar kiadója is lesz e páratlan munkának.

1945 márciusának végén körülbelül 900 embert vagoníroztak be. A lebergi állomáson fél napot kellett guggolni, míg ránk került a sor. Ötvenöten kerültünk egy kis vagonba. Az egyik oldalon, olyan egy méter magasságban, polc húzódott végig. Ezen foglalt helyet magának tizenegy bandita. A vagon másik oldalán, az ajtón tátongott a WC-nyílás; négy összetákolts deszkából, mint cső, kivezetett a szabadba, s felül vízszintesen levágtak belőle, hogy rá lehessen ülni. A vagon közepén padlóhoz erősített kis vaskályha, csöve egyenesen vezetett ki a tetőn, mellette három nagy, vastag hasábfá. Menet közben a szél minden résen befújt, huzat volt a másik oldalról. Gyufa semmi, de muszáj volt valahogy tüzet gyújtani, mert még nagyon hideg volt. Rövid idő múlva, már dörzsölték, sulykolták a vattát. Legalább fél órát bajlódtak vele, s egy óra múlva pedig már égett a tűz. Minden szerszám, fűrészt nélkül. Még kés sem volt a szigorú ellenőrzések miatt. Egy tűt nem tudott volna az őrségen áthozni senki. És mégis... Ezt a tüzgyújtást akkor én csodának tartottam. Papír és gyújtós nélkül tüzet gyújtani? De a végén meggyőződtem: az ember minden nehézséget meg tud oldani, ha rákényszerül.

Nappal a polcon csak a banditák ültek. Mi, a legtöbben, a szűk térben körbe-körbe sétálgattunk, s akik kifáradtak, leültek a padlóra.

A transzport elindulásától három napig semmit nem adtak enni, csak vizet ihattunk. Az első nap farkaséhesek voltunk, a második nap éhesek, a

harmadik nap megszoktuk, és már ki lehetett bírni. Akkor figyelmeztetett valaki, hogy ha most sós halat hoznak, csak abban az esetben szabad megenni, ha vizet is adnak hozzá; máskülönben kibírhatalan lesz a következmény. Úgy is volt. Hozták a kenyeret meg a halat, a víz elmaradt. Megettük tehát a kenyeret, a halat meg félretettük, akkorra, ha majd vizet is kapunk. De, ahogy ilyenkor lenni szokott, sokan megették a halat is, utána pedig láttuk azt a mérhetetlen szenvedést, melyet átéltek. Verték a vagon falát, kórusban ordítottak. Vizet persze csak fél nap múlva hozhattak nekik, amikor valahol megállt a szerelvény...

Máskülönben a banditák szimpatizáltak velem. Gyakran felhívtak magukhoz a polcra, és oroszul tanítottak. Valamennyien orosz katonatisztek voltak, akik Németországban lopást követtek el, vagy valami más bűncselekményt, ezért ítélték el őket. Tudták, csakis erőszakkal élhetik át, illetve túl a büntetésüket. Nézték a kabátomat, tetszett nekik, de mivel foltos, már nem volt értéke a számukra. A kabát belsejét viszont elkérték tőlem, az selyemből volt. Szívesen odaadtam nekik. Dohányzacskókat csináltak belőle... Dohányt úgy szereztek, hogy leszálltak a polcra, valakit kiszemeltek, összeverték, és egy inget lehúztak róla. Volt, akit tizenöt ing is takart. Az illető valahol összelopkodta a háborúban. Az inget aztán a banditák a vagon ablakának a nyílásán keresztül, a megállóhelyeken, dohányért ügyesen elcserélték... A levest ők osztották szét. A tetejét, a zsírosat maguknak levették, a sűrejét megették, a híg részt szétosztották. Én rendes kaját kaptam tőlük.

Május 9-én érkeztünk meg Szibériába, a krasznojarszki vasút mellett fekvő Resoti faluhoz közeli táborba. Épp a világháború befejezése napján. Először is fürdő, orvosi vizit. A 900 fős transzportból 800-an kórházba kerültek. Állítólag az őröket felelősségre vonták ezért, a brutális bánásmód miatt, és közölték, hogy a parancsnokukat ítélbírószám elé küldik. A vizitnél az orvos különhívott, mihelyt vége az ordinálásnak, menjek el hozzá, szeretné kicserélni a kabátomat, és még fizet is rá. Természetesen beleegyeztem. Olyan éhség uralkodott, hogy bárki egy darab kenyérért el is adta volna, de én csak kicseréltem. Munka után, mondta, mindennap menjek el hozzá, nála rendszeresen jóllakhatom. Jártam is vagy két-három hétig, de aztán szégyelltem. Akkor küldött értem. Mi az, hogy szégyellem magam. Csak ne tegyem. Ők Litvániából — három litván orvos dolgozott a táborban — csomagot kapnak, nem eszik a tábori eledelt.

Naponta szénakaszálásra jártunk ki, négy-öt csoport, brigádonként körülbelül harminc ember. A géppisztolyokkal felfegyverzett őrök minden alkalommal elmondták a figyelmeztetést: egy lépés balra vagy jobbra szökésnek számít, és minden felszólítás nélkül használják a fegyverüket; világos? Erre hangosan kellett válaszolni: világos! Utána futás egy kis raktárba a szerszámokért.

A táborban kultúrbrigád alakult Linnik Nikolaj Nikolajevics orosz festőművész vezetésével. Idejövet a vagonban fent ült a banditákkal. Megkérdeztem, tudna-e valamilyen úton-módon levelet írni hazára, és a kint lakókkal feladatni, mert bentről írni nem lehetett. Minthogy papír nem állt rendelkezésünkre, egy könyv utolsó tiszta lapját tépte ki, és megírta a levelet: itt vagyok a táborban, küldjenek csomagot, én pedig aláírtam. Egy másik könyv utolsó lapjából borítékot csinált. A levél megvan otthon, ma is őrzöm: 1945. október 2-án adták fel Resotiban.

A táborban nagy volt az éhség. Egyedül a kenyér tartotta bennünk a lelket. Hatvan deka volt a napi adag. Nyáron, amikor kint feküdtünk az udvar füves részén, mindenki a fűvet legelte. Nem a közönséges lapos fűvet, hanem a vastag, hurkapálcika vastagságú kúszó fűvet, amely egy gyökérből egész bokorra ágazik szét. Nagyon ízletes. Valószínűleg vitamin is van benne. Munka után mindig hoztunk be belőle magunkkal. Apróra vágtuk, s mindenki saját fazékjában főzte. Az udvaron legalább száz tábortűz égett. A tűzgyújtást már természetesnek vettem. Mindenki tudott tüzet csiholni egy darab kő és egy eltört reszelődarab segítségével. Ez volt a mi katyusánk... Sokan együtt főzték nagyobb fazekakban a fűvet. Csakhogy kiéhezett gyomorba csupa fűvet enni elég veszélyes. Számosan hasmenést kaptak, s mivel ellenszere nem volt, elvitte őket. Szemlátomást fogytak le napról napra. Amit megettek, azonnal kiment belőlük. A végén már csak csont és bőr mindegyik. De elég sokáig bírták még így is. Attól függően, kinek milyen erős volt a szíve. Délután 3 és éjjel 3 óra között történt a legtöbb elhalálozás. Már tudtuk, hogy ha 3-ig nem hal meg a szerencsétlen, akkor még kapott a sorstól 12 órát... Semmiféle evőeszközünk nem volt. A fazekakat a vagonokról lelopott pléhdarabokból készítettük, minden szerszám nélkül, de olyan ügyesen, hogy gyár sem tudta volna szebben előállítani. Készen aztán kiégettük, hogy ne rozsdásodjon, s drótfogantyúval erősítettük az oldalunkhoz. Senki sem hagyhatta otthon a fazekát, mert azt már nem találta volna meg soha.

A barakkokban évekig csak deszkán feküdtünk. Semmi szalmazsák, fejpárna, takaró. A sapkával letakart cipő volt a fejpárnánk, a vékony vattakabát, a pufajka a matrac, s a hosszú kabáttal takaróztunk. Rengeteg poloska volt, így született a közmondás: Ha megölsz egy poloskát, ezren jönnek a temetésére. A kéthavonkénti, vasárnapi nagytakarítás ritkította ugyan a számukat, és talán egy hétig nyugtunk volt, de aztán ismét elszaporodtak.

Az egyik nyáron maláriajárvány tört ki. Elkaptam én is. Mivel a kórház csak egy szobával rendelkezett, lepedőkkal takarták el a fertőző betegeket a többiektől. Malária ellen Akrichin nevű keserű tablettát adtak, s pár nap pihenés után rögtön kitettek a kórházból, könnyebb, mezőgazdasági munkára.

A nap árnyékáról pontosan tudtuk, hány óra van. Még fogadtunk is egymás közt, hogy most 5 vagy 10 perc van még hátra a munkaidőből... Nyáron a nap már 2 órakor felkelt, és csak éjjel 11-kor tűnt el, rövid időre. Télen a fordítottja történt: 10 után jött fel, és 2-kor már sötétség volt... Később favágásra küldtek ki. Egy személyre nyolc köbméter volt a norma. Óriási munka ez, nagyon nehéz teljesíteni. Az igen gyenge koszt mellett hosszú ideig nem is lehet.

Minden kvartálban, azaz három hónaponként a központból kijött egy orvosi komisszió. Meztelenre vetkőzve kellett átmenni az orvosok előtt. Az egyik orvos megcsípte mindenkinek hátul az alsó testrészét, és keménység szerint bediktálta az I-es, a II-es vagy a III-as kategóriát. A IV-es kategóriás fogoly már munkaképtelenre fogyott, ezért beutalták az OP-re, azaz kétételes feljavító pihenésre. Az OP-n kötelező volt a pihenés, csak kevés mozgást engedtek. Ott két hét alatt felszedtek az emberek hat-hét kilót is magukra, majd a legnehezebb munkára dobták ki őket. Dolgoztak, mint az állatok, azért, hogy 10-20 deka kenyérral nagyobb adagot kapjanak. Szép ránézni az ilyen nagy adagra, mindenki irigyli. De amikor láttuk, hogyan jutottak hozzá, inkább maradtunk a normánál. Ezeknek az OP-seknek a teste egyébként olyan volt, mint a harmonika. Egyszer meghíztak, a pihenőhely felhizlalta őket, utána megint teljesen lefogytak, a nehéz munka tönkretette őket. Sokan maradtunk inkább gyenge súlyban, és így tovább ki is tartottunk... Az I-es kategóriásokat küldték kőbányába, vagonrakásra, erdőkitermelésre, általában a legnehezebb munkákra. A II-es kategóriások fát vágtak, stábelt építettek és töltöttek fel az oda szállított hat és fél méteres fákkal. A III. kategória mezőgazdasági munkából állt: krumpliültetés, sárgarépa-, káposztatermesztés és a többi. Minden tábor igyekezett megtermelni magának a szükséges élelmet. A IV. kategóriások otthoni munkára voltak alkalmasak, a konyhában és a fürdőben alkalmazták őket, például szakácsként, borbélyként, fűtőként.

Télen beállt a vitaminhiányos betegség: a skorbut. Nagyon sok társamnak seb keletkezett a lábán, s nem forrt be, sokaké elgennyesedett. Erre a betegségre fenyőgallyakból teát készítettek, s mindenkinek kötelező volt inni belőle, orvosi felügyelet mellett. Máskülönbem nem kapott reggelit. Májusban már zöldel a természet, a foglyok egy cseremsának nevezett növényt hoztak be a táborba rendszeresen. Ez valami vadfokhagyma lehet. Ilyen az íze, a gyökere meg olyan, mint az újhagymáé, a levele pedig a gyöngyvirágéhoz hasonlít. Ettől azonnal elmúlt a skorbut. Nyáron nem is volt baj vele... Télen nagyon sok fogolynak lefagytak a lábujjai. Valószínűleg munka közben kilyukadt a csizmájuk. A lefagyást nem érzi az ember, de este már orvoshoz kellett menni. A főorvos tudta, hány nap múlva muszáj levágni az ujjakat. Semmilyen csillapító orvosság nem állt rendelkezésre, semmilyen fűrés, csak szkalpel. Az egyik műhelyben a foglyok készítették

ezt a vasfűrészszerűséget. Ezzel az amatőr szerszámmal operált az orvos. Asszisztáltunk neki. Fogtuk a páciens, hogy ne mozogjon. Az orvos először a húst a csonton körülvágta, majd lefűrészelte a lábujjat, utána bevarrta, és jöhetett a másik ujj. Naponta kettőnél több lábujjat nem vágott le, de amíg ezt csinálta, azt is szörnyű volt hallgatni!

A táborparancsnok gyakran bejött a konyhába ellenőrizni a tisztaságot. Svábbogár mindig akadt, azokat nem lehetett kiirtani. A megfagyott svábbogár, ahogy kiolvadnak a vékony lábai, azonnal mozogni kezd, s amint teheti, elfut. Ezt magam tapasztaltam. A bogarat 30 fokos fagyban egy ablakra tettem, s a bogár néhány nap elmúltával életre kelt. Le is szűrtem a tanulságot: ha ezt nem öli meg a fagy, akkor a bacilusokat sem.

Az orosz maffia a társadalomba erősen begyökerezett földalatti szervezet, s az egész alvilágban uralkodik. Szigorú törvényeik vannak, tagjai kizárólag oroszok. Törvényeik tiltják a munkát, még a tiltott zóna homokját sem szabad gereblyézniük. Akik betartják a törvényeket, azokat blatnoznak hívják, akik nem, azokat szukának. A blatnojok és a szukák állandó hadiállapotban vannak, gyakran gyilkolják egymást. A blatnoj fővezérét cvetnoznak hívják. Nagyon kevés van belőlük: 6-8 táborra esik egy, de ezek a táborok mind az ő hatalma alatt állnak. A blatnoznak pályázó fiatal vagányok neve zsuk, azaz bogár. Mind gyilkolásért és banditizmusért került a táborba. Volt köztük egy jól öltözött, nagyon talpraesett, szép fiú, akivel nyugodtan el lehetett beszélgetni, és nem lehetett rajta észrevenni, hogy már tizenhét gyilkosság van mögötte. A zsukok nem jártak légerruhában, szereztek maguknak valahonnan elegáns öltözetet, és csináltatott csizmát hordtak. Velük nem lehetett rendet csinálni, ők voltak a legveszedelmesebbek. Egy alkalommal a cvetnoj a blatnojokkal beszélgetett, hol, merre, hány besúgó van a táborban, a zsukok hallgatták. A cvetnoj nem adott ki semmiféle parancsot, de reggelre 23 besúgó feküdt legyilkolva. A tetteseket újra elítélték; mivel halálos ítélet itt nem volt, visszakapták az eredetileg kirótt 25 évet.

A blatnojokat gyakran külön bebörtönözték, mert nem dolgoztak. Hogy ezt elkerüljék, igyekeztek valami úton-módon bekerülni a kórházba. Szimuláltak, lázat, fekélyeket csináltak maguknak. Injekciós tűvel cukros vizet fecskendeztek be a karjaikba vagy a lábszárukba, s a keletkezett fekélyvel és nagy lázzal már be is fektették őket a kórházba.

Minden táborban volt egy magasabb rangú tiszt, a parancsnokon kívül, akit teljhatalmú parancsnoknak hívtak. Egyedül ő hordhatott pisztolyt, de nem tartóban, hanem elrejtve. Joga volt bárkit agyonlőni, aki megtámadta volna. Ő szervezte be a besúgókat. A táborban minden fogoly számot kapott. A kabát háta közepére és a jobb láb térdére kellett felvarrni egy húsz centi széles és 8 centiméter magas fehér rongyot. A saját számomra jól emlékszem: E-931. Jó nagy számok voltak, messziről is könnyen el lehetett olvasni. A besúgóknak ez nagyon megfelelt, csak a számot kellett besúgni.

Két év eltelte után elkülönítettek minket, politikai foglyokat a mindenféle bűnözőktől. Akkor a száz százalék fölötti munkáért már fizettek is valamicskét... Emlékszem egy időszakra, amikor mindennap úgy éreztem, mintha temetésre mennék. A temetési ceremóniát mindannyiszor átéltem gondolatban. Csak nem otthon történt valami szerencsétlenség? Ki tudja? Otthonról ide nem jutott el hír.

Négy év eltelte után különválasztottak bennünket a banditáktól is, és tiszta politikai táborba vittek, vagy hatszázunkat egy transzportban. Ez a politikai gyűjtőtábor sokban különbözött az eddigi táboroktól. Minden ágyon szalmaszák volt, és mindenkinek takaró is jutott. Itt senki nem lopott. Gyönyörű májusi napsütésben érkeztünk meg. Szibériában májusban szokott lenni a legszebb idő. Már nincsen fagy, a sok kellemetlenséget okozó legyek még nem ébredtek fel téli álmukból, így kellemesen lehet a munkában kint tölteni a napot. A tábort az előttünk ott tartózkodó japánok gyönyörűen kiépítették. A barakkok egyformák, a tábori bejárat bal oldalán, egy sziklaemelvényen lendületes, kifejező, szép diszkoszvető szobor. A tábor közepén, a fő téren szökőkút. Nyári vasárnapokon működött is. Egy kisebb téren faragott női szobor, a nő kezében vizeskancsó. A barakkok között parkok, kibetonozott ország térképek, mind az öt világrészből. A fővárosok repülőterei, magasabb épületei modellezve, kis repülőgépekkel. Egy helyen még halastó is volt, aranyhalacskákkal. Nagyon jólesett kint sétálni az udvaron munka után vagy szabadnapokon. Csak hát arra már senkinek nem volt ideje, meg nem is gondolt rá, hogy mindezt karbantartsa! Így lassan minden tönkrement. Csupán a nagy faragott szobrok állták az idő viszontagságait.

Karácsony táján, egy téli estén szellemet idéztünk. Körbeültük a kis asztalt, az ujjaink összeérték, és egy kérdést tehetett fel mindenki. Ez pedig: mikor jön el a szabadulás ideje? Rám került a sor. Hány év múlva szabadulok? Az asztalka nem mozdult. Lehet, hogy csak hónapok vannak hátra? Szellemidéző komikus színész barátunk, Fezer ekkor rákérdezett a hónapra, és az asztalka hatszor emelkedett fel... Időközben, miután Sztalin elpusztult, a szabadulás reménye növekedett a köreinkben.

Pár hónap elteltével megjelent a szobánkban egy írnok, aki közölte, adjak le minden kincstári holmit, mert még ma indulnom kell a gyűjtőtáborba. Semmi többet nem mondott. Többen jöttek hozzám különböző pesszimista megjegyzésekkel: Ne hidd, hogy szabadulsz! Még akkor se, ha már a határnál vagy, ezek onnan is visszahoznak. Ilyen eset már ezerszer előfordult, csak bolondot akarnak csinálni belőled... Mindenesetre nekem mennem kell, és ez csak vezet valamihez.

A táborunkból csak ketten szabadultunk: egy olasz repülő tiszt és én. A gyűjtőtáborban már kibíráható volt az élet, de még mindig nem közölték velünk, hogy hova visznek, mit akarnak, csak sejtettük...

Három hét múlva aztán marhakupékba bevagoníroztak, ugyanúgy, ahogy kifelé tették, azzal a különbséggel, hogy nem kopogtatták fakalapáccsal a vagon külső deszkáit, és nem számolgattak olyan gyakran bennünket. Tudták, hazafelé senki nem szökik meg.

Hazafelé utazni leírhatatlan boldogság. Sokat elgondolkoztam rajta, mi lehet nagyobb öröm ennél. Talán a pénz?... De ha egy milliót adnának, akkor se cserélném fel ezt az érzést!

Mint 17 éves diákot vittek el, az iskoláimat sem tudtam befejezni, mit fogok én csinálni otthon? Kilenc évig semmi levelet nem kaphattunk...

Társaimmal egyenesen a kassai dómba mentünk: imádkozni és hálát adni Istennek, hogy ilyen nehéz utat kibírva, szerencsésen hazakerültünk.

Otthon már nagy vendégfogadtatás várt. A sógorom, építésmérnök, elhívta vállalata igazgatóját, Malinovsky Viktort is, akivel valamikor egy gimnáziumba jártunk, és több jó barátját. Stamperlikkel kínálgattak, megoldódott a nyelvünk. Kérdezték, mi van kint, milyen az élet Oroszországban, mert itt csak rózsaszínben festik le. Emlékszem, elmondtam a visszafelé utazásunk látványosságait. Nem messze Moszkvától a vasúti sínek mellett a nyomortábor, ahol szőke gyerekek mezitláb, meztelenül futkostak. A viskókat az ott lakók tákolták össze, kátrányos pléhdobozokból kikalapálva, egynek sem volt rendes teteje. Téglá tartotta össze a pléhdarabokat, hogy a szél el ne vigye. Sehogy sem tudtuk megérteni ott, a vagonokban, hogy lehet ez a háború után kilenc évvel, ez a szegénység... A társaság távozása után a sógorom figyelmeztetett, vigyázzak a beszédemre, mert az egyik barátja kommunista, és ha mások előtt is ilyen formán nyilatkozom, akkor még akár le is csukhatnak. Jól van, feleltem: aki veled barátkozik, az nem lehet ellenség, de idegenek előtt ezentúl hallgatni fogok, de én nektek csakis a tiszta igazságot mondtam el.

Másnap egyedül kimentem a temetőbe, anyám sírját megkeresni. Tábori képzelgésemenek tehát valóságalapja volt. Személyesen akartam találkozni anyámmal, és hosszabb időt tölteni nála, ha már így hozta a sors. Most, hogy visszagondolok, most sem tudom elképzelni, hogyan találtam el hozzá. Olyan messze fekszik a kereszttől. Mi vezetett oda? Radar? Nem. Mert én minden keresés nélkül, egyenesen odamentem a sírjához. Sokáig, könnyezve álltam ott, átgondolva egész életemet, hogy – te jó Isten! – mi mindenben mentem keresztül.

